

४४.

जागतिकीकरण आणि भारतीय संविधान

डॉ.डोंगरे एल.बी.

राज्यशास्त्र विभाग प्रमुख, हुतात्मा जयवंतराव पाटील महाविद्यालय, हिमायतनगर जि.नांदेड.

विसाव्या शतकात आंतरराष्ट्रीय राजकारण आणि अर्थकारणात आमूलाग्र परिवर्तनाची चळवळ सुरु झाली. या आर्थिक परिवर्तनाची कारणे सोव्हियत संघराज्याचे विभाजन, पूर्व युरोपात साम्यवादाची पिछेहाट, अमेरिकेची एकध्रुवीय अर्थव्यवस्था अशा राजकीय, आर्थिक परिवर्तनाचा परिपाक म्हणून नवीन आंतरराष्ट्रीय अर्थव्यवस्था उदयास आली. अशा नवीन आंतरराष्ट्रीय अर्थव्यवस्थेचे प्रतिबींब म्हणजे जागतिकीकरण होय. जॉर्ज बुश (सिनीअर) अमेरिकेचे अध्यक्ष असतांना १९९१ साली नव्या जागतिक व्यवस्थेच्या विचारांची मांडणी झाली आणि जागतिकीकरणाचा प्रारंभ झाला. विकसीत राष्ट्रांच्या विकासाचा पाया हा विकसनशील देशांच्या शोषणाच्या आधारे घातला जातो हा इतिहास आहे.

जागतिकीकरणाच्या धोरणाचा आराखडा डंकेल प्रस्तावाद्वारा मांडण्यात आला. या प्रस्तावात आणि त्यानंतर मांडलेल्या प्रमुख बाबी हाच जागतिकीकरणाचा पाया आणि गाभा आहे. १९४८ साली GATT करार करण्यात आला. गॅट करारामध्ये उत्पादित वस्तुंचा व्यापार आणि गुंतवणूक या विषयांचा समावेश करण्याचा आग्रह विकसीत राष्ट्रांनी धरला. या व्याप्तीचा एक भाग म्हणून TRIMS आणि TRIPS मुळे देशांच्या गरजा आणि देशांच्या नुकसान फायदा लक्षात घेता स्वतःला फायद्याच्या क्षेत्रात बहुराष्ट्रीय कंपन्यांना गुंतवणूक करण्याचा मुक्त परवाना मिळाला होता.

GAATS जागतिक बँक, आंतरराष्ट्रीय नाणेनिधी, जागतिक व्यापार संघटना इत्यादींच्या माध्यमातून जागतिकीकरणाची प्रक्रिया अधिक गतिमान झाली. अशा जागतिकीकरणाचा राष्ट्र, राज्य व्यवस्थेवर व्यापक असा सकारात्मक आणि नकारात्मक प्रभाव पडल्याचे दिसून येते. जागतिकीकरणामुळे आर्थिक विकासाला प्रेरणा मिळून मुक्त व्यापार, मुक्त बाजारपेठा निर्माण झाली आहे. जागतिकीकरणामुळे केवळ आर्थिक नव्हे तर राजकीय प्रश्नही निर्माण झाले. जागतिकीकरणाची संकल्पना सामाजिक, राजकीय, आर्थिक, शैक्षणिक, सांस्कृतिक अशी बहुआयामी असली तरी तिचा मुख्य केंद्रबिंदू हा आर्थिक आहे.

जागतिकीकरणामुळे राष्ट्र राज्यव्यवस्था, प्रशासन शासन परराष्ट्र धोरण, अंतर्गत सुरक्षितता, विज्ञान तंत्रज्ञान, दळणवळण, प्रसारमाध्यमे, शिक्षण, राजकारण, समाजकारण

याबरोबरच भारताच्या संविधानासमोरही एक आव्हान उभे केले आहे. जागतिकीकरणाबाबत नोबेल पारितोषीक विजेते अमर्त्यसेन म्हणतात “जागतिकीकरण अनिमत : एक फार मोठी लाभदायी शक्ती आहे. परंतु त्यांच्या पाठीशी पुरेशा आणि चांगल्या राष्ट्रीय धोरणांचा पाठींबा हवा आहे. तरच जगात जागतिकीकरणामुळे सुबत्ता येवू शकेल. व्यक्ती आणि समाज यांच्या हिताचा विचार करतांना केवळ दरडोई उत्पन्नाचा विचार करून चालणार नाही तर माणसाच्या कुवतीचा विचार होणे आवश्यक आहे. दरडोई उत्पन्नाच्या स्वरूपातील प्रगती साध्य करण्यासाठी शिक्षण, आरोग्य यासारख्या मानवीय क्षमता वाढविणाऱ्या घटकांना महत्त्व देणे आवश्यक आहे.

जागतिकीकरण आणि भारतीय संविधान

२६ जानेवारी १९५० ला भारताने एका नव्या जीवन पध्दतीचा स्विकार केला आहे. हजारो वर्षांच्या गुलामीत असलेला हा देश सार्वभौम, समाजवादी, प्रजासत्ताक गणराज्य बनला. डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांनी भारतीय संविधानाच्या माध्यमातून सामाजिक, आर्थिक, राजकीय, लोकशाही, न्याय, स्वातंत्र्य, समता, बंधुता यावर आधारीत एका नव्या समाजाच्या उभारणीचे स्वप्न पाहिले होते. मार्गदर्शक तत्वाच्या माध्यमातून डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांनी सामाजिक, आर्थिक, राजकीय, न्याय निर्माण करण्याचा प्रयत्न केला. मार्गदर्शक तत्वाबाबत डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर म्हणतात “मार्गदर्शक तत्वे ही मुलभूत अधिकारापेक्षा कमी महत्वाची नाहीत सत्ता कोणाच्याही हाती असो त्यांना मन मानेल तसा राज्यकारभार करता येणार नाही. या सत्तेचा वापर करतांना या सुचना आणि आदेशाचा आदर करावा लागेल. ज्यांना मार्गदर्शक तत्व म्हणून संबोधण्यात आले. त्यांच्याकडे शासन दुर्लक्ष करूच शकणार नाही.”

भारताने १ जानेवारी १९९१ मध्ये तत्कालीन पंतप्रधान पि.व्ही.नरसिंहराव यांनी खुल्या धोरणांचा स्विकार केला. संमिश्र अर्थव्यवस्था असलेल्या भारताची अर्थव्यवस्था खुली झाली. भारतात जागतिकीकरण उदारीकरण खासगीकरणाचे वारे वाहू लागले. १९९१ नंतर जागतिकीकरणाच्या प्रक्रियेत सामाजिक, राजकीय, आर्थिक न्याय निर्माण करण्यासाठी कटीबद्ध असलेल्या मार्गदर्शक तत्वाची पायमल्ली होवून आर्थिक सत्ता आणि उत्पादनाची साधने यांचा संयम मुठभार लोकांच्या हाती केंद्रित होतांना दिसून येते. म्हणून जागतिकीकरणाने सामाजिक न्यायासाठी कटीबद्ध असलेल्या संविधानातील मार्गदर्शक तत्वासमोर एक मोठे आव्हान उभे केले आहे. जागतिकीकरणाच्या माध्यमातून कल्याणकारी राज्याची भूमिका आणि कार्य यावर मर्यादा

आल्या आहेत. म्हणुन जागतिकीकरणाच्या प्रवाहात कल्याणकारी राज्याचा न्हास होतो की काय ? अशी शंका वाटते.

जागतिकीकरणामुळे बहुराष्ट्रीय कंपन्या, परदेशी उत्पादने वस्तु आणि सेवा यांच्या मुक्त संचारामुळे भारतीय उद्योगधंदे बंद पडण्याच्या मार्गावर आहेत. त्यामुळे एक प्रकारची अनियंत्रित भांडवलशाहीच निर्माण

झाल्याचे दिसून येते जागतिकीकरणामुळे शासन जनहिताचे लोककल्याणकारी निर्णय स्वतंत्रपणे घेऊ शकत नसल्याने देशाचे सार्वभौमत्व धोक्यात आले आहे. पूर्वी एका कंपनीने भारतावर १५० वर्षे राज्यकारभार केले आहे. आता तर जागतिकीकरणामुळे हजारो बहुराष्ट्रीय कंपन्यांचा फास भारताभोवती आवळला गेला आहे. यामुळे भारताचे सार्वभौमत्व धोक्यात येवून पुन्हा भारताची वाटचाल गुलामीकडे होत आहे की काय ? अशी भीती वाटते.

भारतीय राज्यघटनेने स्विकारलेल्या समाजवादी तत्वाला जागतिकीकरणाच्या प्रक्रियेत बगल देवून राज्यकर्त्यांनी जागतिकीकरणाचा स्विकार करून भारताची वाटचाल भांडवली अर्थव्यवस्थेकडे चालू आहे. सर्वसामान्य, वंचित, उपेक्षित घटकांना पायाभूत सुविधा पुरवणाऱ्या संस्था, संघटना, मंडळ, महामंडळे, उद्योग कारखाने यांचे राष्ट्रीयीकरण केले होते. १९९१ नंतर याच संस्था संघटना, मंडळे, महामंडळांचे, उद्योगांचे राष्ट्रीयीकरणाऐवजी खासगीकरणाचा सपाटा चालू आहे.

भारत सरकारने १९९९ मध्ये स्वतंत्र निर्गुतवणुक मंत्रालयाची स्थापना करून BALCO, NALCO, BPCL, HPCL, BSNL यासारख्या सरकारी उद्योगसमूह सरकारने क्वडीमोल किंमतीमध्ये खासगी समुहाला विकून टाकले आहे. जागतिकीकरण हे स्पर्धात्मक उद्योग, अनुदान, सेवा व त्यांच्या विकासासाठी उपाययोजना करणे तसेच स्पर्धात्मक उद्योग निर्गुतवणुक प्रक्रियेद्वारे खासगी समुहाला सोपवले जाते. म्हणुन जागतिकीकरणाच्या माध्यमातून भारतीय लोकशाहीची वाटचाल भांडवली लोकशाहीकडे होतांना दिसून येते.

भारतीय संविधानामध्ये सामाजिक आरक्षणाचा पुरस्कार केला आहे. सामाजिक, राजकीय, शैक्षणिकदृष्ट्या मागास जातींना त्यांच्या सक्षमीकरणासाठी आरक्षणाचे प्रावधान आहे हे संविधानाने सामाजिक आरक्षणाचे तत्व जागतिकीकरणाच्या संकल्पनेला अमान्य आहे. खाजगी क्षेत्रातील आरक्षणाचे विधेयक बऱ्याच दिवसापासून भारताच्या संसदेत प्रलंबीत आहे. जागतिकीकरणाचे सामाजिक आरक्षणाला विरोध होत असल्याने सामाजिक असंतुलन निर्माण होत आहे. भारतीय संविधानाने अस्तीत्वात असलेल्या शोषणकारी व्यवस्था उध्वस्त केल्या होत्या

तर जागतिकीकरणामुळे नव्या शोषणकारी व्यवस्था निर्माण झाल्या आहेत. म्हणून जागतिकीकरणाची विचारधारा आणि संविधानीक विचारधारा यामध्ये संघर्ष होतांना दिसून येतो. भारतीय संविधानाने सामाजिक, आर्थिक, राजकीय न्याय समता या राजकीय मूल्यांवर आधारित समाजाची अपेक्षा करतो.

जागतिकीकरणामुळे सामाजिक, आर्थिक विषमता निर्माण होत आहे. तर जागतिकीकरणाच्या प्रवाहात श्रीमंत अधिक श्रीमंत होत आहे तर गरीब अधिक गरीब होत आहे. भारतीय संविधानाने सत्ता आणि संपत्तीच्या विकेंद्रीकरणाचा विचार मांडला तर जागतिकीकरणाच्या प्रवाहात सत्ता आणि संपत्तीचे विकेंद्रीकरण होण्याऐवजी विशीष्ट घटकाकडे केंद्रीकरण होतांना दिसून येते.

भारतीय संविधानाने सक्तीचे मोफत राज्य नियंत्रीत शिक्षणाचा पुरस्कार केला. जागतिकीकरणाच्या प्रक्रियेत शिक्षणाचे व्यापारीकरण झाले आहे. शिक्षण क्षेत्रात मोठमोठ्या बहुराष्ट्रीय कंपन्यांनी गुंतवणूक करून शिक्षण हे महागडे केले आहे. शिक्षणासारख्या महत्त्वाच्या क्षेत्रात सरकारची धोरणे त्यातील खर्च, खासगी विनाअनुदानीत शाळा, महाविद्यालये, महागडे शिक्षण यामुळे शिक्षणाला बाजारू स्वरूप आले आहे. यामुळे अ.जाती, अ.जमाती व इतर मागासवर्गीयांना दुर्बल घटकांना शिक्षण घेणे कठीण झाले आहे. जागतिकीकरणामुळे बेरोजगारी गुन्हेगारी भ्रष्टाचार याबरोबरच सामाजिक, आर्थिक, राजकीय अशा सर्वच क्षेत्रात नवनवीन समस्यांचा उदय होत आहे.

जागतिकीकरणाच्या माध्यमातून सार्वभौम, समाजवादी, कल्याणकारी राज्य, सामाजिक, आर्थिक, राजकीय, न्याय, सामाजिक समता, सामाजिक आरक्षण, संसदिय लोकशाही समोर एक मोठे आव्हान उभे केले आहे. जागतिकीकरणामुळे रोजगाराच्या संधी, विज्ञान तंत्रज्ञानाची प्रगती, वस्तुसेवा, भांडवलाचे संचलन, राहणीमानाचा दर्जा, व्यापार, वाणिज्य, शिक्षण, अंतराळ, शिक्षण याबरोबरच सामाजिक, आर्थिक, राजकीय क्षेत्रात आमुलाग्र बदल होवून भारताचा विकास होण्यास मदत झाली हे नाकारता येणार आहे.

जागतिक पातळीचा विचार करता जागतिकीकरण कोणही नाकारू शकणार नाही. त्याला स्विकारून निर्माण होत असलेल्या समस्यातून मार्ग काढणे ही काळाची गरज आहे. संविधानाच्या न्याय, स्वातंत्र्य, समता, बंधुता, कल्याणकारी राज्य, समाजवाद, सार्वभौमत्व, सामाजिक आरक्षण, या राजकीय तत्वाकडे दुर्लक्ष होणार नाही याची दक्षता शासन आणि समाजाला घ्यावी लागणार आहे. एकुणच जागतिकीकरणाचे सर्व घोडे ओळखून येथील समाजव्यवस्थेचा विचार करीत

भविष्यातील पावले उचलावी लागतील तेंव्हाच खऱ्या अर्थाने आपण जगाच्या नव्या प्रवाहात सामील होवू.

संदर्भ सूची :-

- १) जागतिकीकरण परिणाम आणि पर्याय - गजानन खातु, अक्षर प्रकाशन, मुंबई.
- २) जागतिकीकरण भारतासमोरील आव्हाने - प्रा.जगन कराडे, डायमंड प्रकाशन, पुणे.
- ३) जागतिकीकरण नवीन गुलामगी - अॅडमिरल विष्णु भागवत, समता प्रकाशन, नागपूर.